16.2.2021

Asia: Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen lausunto Eduskunnan Tulevaisuusvaliokunnalle koskien VNS 4/2020 vp Valtioneuvoston ulko- ja turvallisuuspoliittinen selontekoa

THL kiittää eduskunnan Tulevaisuusvaliokuntaa mahdollisuudesta tulla kuulluksi VNS-4/2020vp asiassa. Laitos tuo eduskunnan tietoon muutamat seuraavat näkemyksensä selonteossa käsiteltyihin asioihin.

Terveysturvallisuus
Koronaviruspandemiaa ja sen vaikutuksia sekä ulkoisia ja sisäisiä kehittämistarpeita käsitellään selonteossa hyvin, mutta asia tulee varmasti vaatimaan vielä perusteellisia arviointeja jotta pandemian aikana saadut opit muuttuvat uusiksi käytännöiksi.

Pandemia on tuonut selkeästi esiin terveyden ja hyvinvoinnin ulko- ja turvallisuuspoliittiset ulottuvuudet entistä selvemmin. Pandemian aiheuttama terveysuhka on kansalaisille selvästi turvallisuuden tunnetta merkittävästi vähentävä tekijä.

Selkeä oppi pandemiasta on ollut että aiemmissa skenaarioissa pandemian yhteiskunnallisia vaikutuksia on aliarvioitu – niitä on arvioitu lähinnä lääketieteellisin mittarein ja yhteiskunnan, poliittisten päättäjien ja väestön reaktioita ei ole osattu riittävästi ottaa huomioon. Maailman terveysjärjestön (WHO) kansainvälinen terveyssäännöstö ei anna riittäviä välineitä reagoida ajoissa eikä ole ollut terveyssektorin ulkopuolella riittävän hyvin tunnettu. On selvää että globaaliin yhteistoimintaan tarvitaan lisää uusia instrumentteja joiden kautta voitaisiin nopeammin reagoida syntyviin pandemiauhkiin ja parhaassa tapauksessa välttää nopein toimin ajautuminen nykyisenkaltaiseen tilanteeseen.

Sama koskee EU tason varautumista. EU:n alueella terveyskysymykset ovat pääosin jäsenmaiden kompetenssialuetta ja yhteistä politiikkaa ja toimintainstrumentteja on vain lääkeiden ja lääkinnällisten laitteiden hyväksynnän ja rajat ylittävien terveysuhkien kohdalla. Tämä on johtanut siihen että komissiossa alue ei ole priorisoitu eikä aihe-alueen virkamiehistössä ole riittävää syvyyttä tai laajuutta käsittelemään ja koordinoimaan nykyisenkaltaista tilannetta. EU:n sisäinen koheesio mm. terveydenhuollon elintärkeiden suojavälineiden ja muiden tarvikkeiden huoltovarmuuden suhteen sekä vapaan liikkumisen rajoittamisen suhteen ei ole toiminut erityisen hyvin. Komissio tosin on pystynyt toimimaan osassa asioita varsin hyvinkin, mutta rokotteiden toimitusvarmuuden kohdalla on käynyt selväksi että sopimusjuridista kokemusta ja osaamista juuri tältä alueelta olisi tarvittu EU-virkamiehistössä enemmän.

EU:lla ei ole virastoissaan varautumiseen keskittyvää toimijaa mutta on nyt ehdottanut sellaisen perustamista, mikä saatakkin olla hyvin perusteltua. Olisi tärkeää käydä läpi erilaiset toteuttamisvaihtoehdot tarkkaan, olisko kuitenkin kustannustehokkaampaa vain lisätä tämä tehtävä jollekin nykytoimijalle, sitä samalla vahvistaen, vai tarvitaanko kokonaan uusi toimija.

Kansallisessa varautumisessa on Suomessa onnistuttu melko hyvin vaikka kehittämisen kohteita on myös paljon. THL haluaa korostaa että varautumista ei ole ellei rauhan aikana rakenneta kyvykkyyttä ja resursseja riittävän vahvaksi. Suomen hajautettu terveysjärjestelmä on toiminut pääosin hyvin mutta SOTE-sektorin tietojärjestelmien sirpaleisuus ja joidenkin päätöksentekoprosessien hajanaisuus on aiheuttanut erittäin suurta ad-hoc tiedonhankinnan kehittämistarvetta. Laitoksen resurssileikkaukset aiempina vuosina ovat myös hidastaneet THL:n mahdollisuutta kehittää omaa tiedontuotantoaan ja tiedonjalostamistaan. Tähän on saatu väliaikaisesti lisäresursseja mutta varautuminen tuleviin kriiseihin vaatisi pysyvämpiä ratkaisuja.

Samoista syistä laitoksen toimintakyky heikentyi kansallisen referenssilaboratoriotoiminnan suhteen vuosina 2013-19 ja kriisissä tarpeisiin vastaamiseen on vaatinut erittäin suuria ponnisteluita sekä henkilökunnalta, joka ajoittain on toiminut äärirajoilla, että toimivalta asiantuntijajohdolta. Laitos on tästä huolimatta pystynyt pääsasiallisesti tuottamaan niitä asiantuntijalaboratoriopalveluita joita siltä on pyydetty.

Laitoksen referenssilaboratoriotoiminnan mandaattia olisi kuitenkin tarpeen vahvistaa, sillä esimerkiksi muuntovirusten seurantaa varten tehtävä ei-rutiininomainen analytiikka ja osaaminen on nylyisellään hajautunut monille tomijoille mikä on johtanut sirpaleisuuteen sekä tiedon vertailtavuuden että edustavuden suhteen. Tämän johdosta tilannekuva EI ole suomessa muuntovirusten suhteen slevä. Referensslaboratoriotoiminnassa keskittäminen olisi ehdottomasti tehokkain ratkaisu ja nykyinen epäselvä malli ei sellaista palvele.

Suomessa terveys ei ole kovin usein noussut ulko- ja turvallisuuspolittiseksi kysymykseksi, vaan se on lähinnä käsitetty puhtaasti terveyspolitiikan ja osin kehitysyhteistyön välineenä. Suomi ei myöskään ole erityisesti profiloitunut muutamaa poikkeusta lukuunottamatta terveyden alueella vahvana osaajana eikä suomalaisia osaajia ole kovin paljon kansainvälisissä terveysalan järjestöissä johtavissa asemissa. Suomessa on kuitenkin paljon alan osaamista ja ainakin toistaiseksi Suomi on kansainvälisessä vertailussa pärjännyt hyvin koronapandemian hoitamisessa.

Moni muu maa käyttää terveyskysymyksiä ja terveysyhteistyötä alueella pehmeän turvallisuuspolitiikan välineenä jonka kautta rakennetaan vaikutusvaltaa muihinkin aiheisiin syntyneen goodwillin ja luotujen verkostojen kautta. Samoin moni maa tarjoaa aktiivisesti ja tukee omia asiantuntijoitaan eri kansainvälisten terveysjärjestöjen johtotehtäviin. Suomi ei juurikaan ole tätä keinoa käyttänyt vaan tehtäviin on hakeuduttu yksityisesti. Olisiko tässä syytä harkita aktiivisempaa otetta?

Sääntöperustainen kansainvälinen järjestelmä
Suurvaltakilpailun leimaamassa toimintaympäristössä sääntöperustainen kansainvälinen järjestelmä on Suomen etu. Selonteossa on hyvin tunnistettu sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden välinen tiivis yhteys. Kansalais- ja poliittiset oikeudet tai taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet ovat välttämättömiä paitsi globaalin vastuun kantamisessa, myös yhteiskunnan kriisinsietokyvyn vahvistamisessa. Oikeuksien toteutuminen ehkäisee sellaisen hybridivaikuttamisen seurauksia, jolla yritetään tuottaa sisäisiä jakolinjoja, joita ulkoinen toimija voisi hyödyntää. Maan sisäinen turvallisuus ja koheesio, mitä oikeuksien toteutuminen vahvistaa, lisää yhteiskunnallista luottamusta, ymmärrystä Suomen kansainvälisen toiminnan merkityksestä ja vahvistaa ulko- ja turvallisuuspolitiikan legitimiteettiä.

Kansainvälinen muuttoliike
Selonteossa tunnistetaan mm. muuttoliikkeen ja maahanmuuton mahdolliset hyödyt kuten osaava työvoima voi olla osa ratkaisua ikääntyvien yhteiskuntien huoltosuhteen ylläpitämiseen ja riskit esimerkiksi ilmastonmuutos ja sen aiheuttama vaikutus maahanmuuton kasvuun. Myös kotoutumisen merkitys turvallisuuden ja yhteiskunnan koheesion mahdollistajana saa ansaitsemansa huomion.

Selonteossa mainitaan laillisen maahanmuuton tukeminen. Huomiotta jää kuitenkin turvapaikanhakuprosessi ja paperittomien asema. Pitkittynyt turvapaikanhakuprosessi voi olla riski maan sisäiseen turvallisuuteen, koska ”välitilassa” oleminen ilman tukiverkostoa ja

kotouttamislain tuomia oikeuksia voi aiheuttaa turhautumista, syrjäytymistä ja radikalisoitumista. Myös paperittomien puutteellinen terveydenhoito ja mahdollisesti puuttuvat rokotukset voivat olla uhka kansanterveydelle. Kansanterveyden kannalta on olennaista, että esimerkiksi tartuttavaa tuberkuloosia sairastavat henkilöt hakeutuvat tutkimukseen ja hoitoon mahdollisimman varhain, jolloin mahdollisten sekundaaritartuntojen määrä on vähäinen.

Tietoturva ja tietosuoja

Selonteossa tietoturvallisuus olisi voinut saada enemmän painoarvoa. Rajat ylittävä verkkorikollisuus on aktiivista ja toiminta on yhä hienostuneempaa ja ammatimaisempaa, joka näkyy verkkohyökkäyksissä, joissa on hyödynnetty mm. pandemiatilannetta. Tietoturvallisuus on yhteiskunnan kulmakivi, jonka merkitys digitaalisaatiossa korostuu yhä enemmän.

Huoltovarmuuden näkökulmasta henkilötietojen käsittely voi häiriintyä esimerkiksi poliittisista tai epävakaista globaaleista tilanteista, jotka voivat johtaa tietoliikenteen rajoittamiseen ja tätä kautta vaikuttaa henkilötietojen saatavuuteen. Huoltovarmuuden ja riippuvuuksien näkökulmasta henkilötietojen käytöstä tulisi tehdä laaja riskiarvio globaalisissa pilvipalveluissa. Riskiarvion perusteella tulisi tehdä kansallisen tason linjaukset henkilötietojen käyttämisestä näissä pilvipalvelualustoissa.

Johtopäätöksiä

THL pitää selontekoa erinomaisena ja kattavana kuvauksena Suomen asemasta ja tavoitteista ulko- ja turvallisuuspolitiikan alueella. Laitos ehdottaa harkittavaksi että Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikassa terveyskysymykset ja erityisesti varautuminen terveyskriiseihin tuotaisiin vahvemmin osaksi kansallisesti priorisoitavia aiheita ja että Suomalaista terveysalan osaamista aktiivisemmin käytettäisiin pehmeän diplomatian keinona kansainvälisten suhteiden edistämiseen.

Suomalaiselle osaamiselle voisi nykytilanteessa olla tilausta.

Markku Tervahauta
Pääjohtaja

Mika Salminen
Valmiusjohtaja